

Шкабаріна Маргарита, ст. магістратури історико-філологічного факультету; науковий керівник – к.пед.н., професор Лещенко Г. П. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (РОМАН УЛАСА САМЧУКА «МАРІЯ»)

Анотація. У статті досліджено феномен метафори як засобу відображення мовної картини світу письменника на прикладі роману Уласа Самчука «Марія», здійснено розмежування віднайдених метафор за структурними та семантичними особливостями. Виявлено, що найбільша кількість метафор у романі є антропоморфними. Зроблено висновок, що індивідуально-авторська метафора відображає мовну картину світу Уласа Самчука, відтворює світосприйняття і індивідуальне уявлення митця про навколишнє середовище.

Ключові слова: метафора, мовна картина світу, типи метафор, художньо-виражальний засіб.

Аннотация. В статье исследован феномен метафоры как средства отражения языковой картины мира писателя на примере романа Уласа Самчука «Мария», осуществлено разграничение найденных метафор по структурным и семантическим особенностям. Выявлено, что наибольшее количество метафор в романе является антропоморфными. Сделан вывод, что индивидуально-авторская метафора отражает языковую картину мира Уласа Самчука, воспроизводит мировосприятие и индивидуальное представление художника об окружающей среде.

Ключевые слова: метафора, языковая картина мира, художественно-выразительное средство.

Annotation. The phenomenon of metaphor as mean of reflecting linguistic view of the world was considered in the article – evidence from Ulas Samchuk's novel «Maria». The distinction of metaphors was made by a structure and semantic classification. The most of metaphors are anthropomorphic. It was concluded, that individual metaphors reflect the linguistic view of the world, reproduces the worldview and personal representation of the environment.

Keywords: metaphor, linguistic view of the world, artistic means of expression.

Уласа Самчука називають «українським Гомером ХХ століття». Його твори вирізняються реалістичністю зображуваної дійсності, глибокою метафоричністю, багатством художніх засобів.

Актуальність теми зумовлена важливістю дослідження мовної картини світу письменника через функціонування лексем з переносним значенням в його творчості, домінуванням антропоцентричного підходу у вивченні художнього перенесення в сучасній лінгвістиці, широкою репрезентативністю метафор на сторінках роману Уласа Самчука «Марія».

Упродовж останніх десятиріч творчість Уласа Самчука активно розглядалась із погляду літературознавства та лінгвістики. Зокрема, літературознавчий аспект творчої спадщини митця знайшов відображення у наукових розвідках Р. Т. Гром'яка «Про своєрідність художнього світу Уласа Самчука» [1], С. Пінчука «Український Гомер ХХ століття» [2] та ін. Проблему індивідуального стилю Уласа Самчука у дисертаційному дослідженні висвітлила І. В. Бурлакова [3]. Мовний аспект лексики творів письменника розглядала С. О. Каленюк [4], мовну особистість Уласа Самчука досліджував В.Ф.Стецій [5], лексичну синоніміку у творах Уласа Самчука вивчала Г.В.Горох [6], але метафори роману «Марія» ще не стали предметом спеціальних досліджень.

Метою статті є дослідження метафоричних одиниць у романі Уласа Самчука «Марія» та з'ясування їхньої ролі у відображенні мовної картини світу письменника.

Дослідження метафоричних утворень завжди привертало увагу науковців та розглядалось у різних аспектах (психологічному, філософському, естетичному, літературознавчому). У лінгвістиці метафора розуміється як найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, вияв мовної економії, семіотична закономірність, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею в якомусь відношенні [7, с. 327]. Серед підходів, за якими може здійснюватись вивчення метафори, актуальними є лінгвофілософський та етнолінгвістичний, які розглядають метафору як спосіб світобачення, моделювання світу і створення мовної картини світу [8, с. 334].

У мовознавстві поняття мовної картини світу розглядається як членування предметного і поняттєвого світу засобами мови – словниками, граматичними одиницями. У мовній картині світу відбиваються особливості сприймання мовцями навколишньої дійсності. Вчені розрізняють національну, соціальну, індивідуальну мовну картини світу, кожна з яких залежить від культурно-історичних умов життя, суспільства, соціуму, від індивідуального лінгвопсихологічного досвіду [9, с. 93]. Тому, вважаємо, що індивідуально-авторська метафора, відображає світосприйняття окремого індивіда, тобто його мовну картину світу.

Одним із найбільш дискусійних питань лінгвістики є проблема класифікації метафор, оскільки вона може проводитись за різними критеріями. Незважаючи на значну кількість класифікацій, вважаємо, що для повноцінного аналізу художнього тексту та вивчення мовної картини світу письменника важливо використовувати комплексний підхід. У нашому дослідженні ми послуговувались структурною класифікацією, за якою виділяють а) просту метафору; б) розгорнуту, яка складається з декількох слів, що утворюють єдиний образ; в) метафору-текст [8, с. 335]; класифікацією С.Ульмана, у якій виділено: а) антропоморфні – переноси від людини і на людину; б) зооморфні – переноси від тварин на людину чи неживі предмети; в) ботаноморфні – переноси від рослин до людей чи на неживі предмети; г) синестетичні (химерні) [10].

Роман «Марія» Уласа Самчука відображає події голодомору на українських землях. Ця трагедія подається крізь призму образу Марії у хронологічній послідовності. Мова роману дуже метафорична. Шляхом суцільної вибірки було віднайдено 300 метафор. На початку свого дослідження ми передбачили, що найбільша кількість метафор є антропоморфними, тому ми зробили спробу угруповання їх за семантичним критерієм. Нами було виділено такі групи: навколишнє середовище, рослинний світ, явища природи, предмети побуту, органи людського тіла.

Навколишнє середовище. У романі найчастіше автор метафоризує образи сонця, землі, місяця. Образ сонця у романі виступає дієвим «персонажем», який супроводжує головних героїв, споглядає за подіями твору, тому більшість метафор є предикативними: *Сонце весь час працювало* [11, с. 6]; *Сонце дивляться* [11, с. 10]; *Сонце допомагало життю* [11, с. 48]; *Сонце – аж сміється!* [11, с. 49]. Також зустрічаються приклади предикативної синонімії, що створює певний динамізм, позначає процесуальність: *Сонце сповзає, ховається* [11, с. 56]; *Сонце любить його, обнімає, огріває* [11, с. 57]; *Сонце б'є по зелених садах, обливає в долині стоси білого вапняку, мінливі хвилі жита на протилежному схилі* [11, с. 55]; *Сонце не захотіло світити і почорніло* [11, с. 81]. Улас Самчук використовує генітивні метафори (*хвилі жита*), колористичні метафори (*сонце почорніло*), а також епітети, які створюють суцільні зорові картини. Антропоморфність даного образу яскраво виражена у звертанні Марії, яка просить небесне світило не заходити, щоб завершити заплановану працю. Наприклад: *Сонце любе! Не спиши так, зачекай! Зачепися он там на дубі і посидь, відпочинь* [1, с.14]. У наведеному прикладі сонце символізує час праці, уживання лексеми у цьому значенні ми можемо простежити по всьому роману: *Схід сонця приносить працю, захід – відпочинок* [1, с. 77]. Останні дні життя головна героїня провела наодинці з денним світилом: *Заходяче сонце не забуло Марії, заглянуло до неї і довго цілувало її сухе жовте обличчя* [11, с. 130]. Отже,

антропоморфні метафори на основі лексеми сонця зустрічаються по всьому роману, надають описам яскравості, динамізму, мають символічне значення, виступають наскрізним образом, відображають мовну картину світу письменника.

Персоніфікованим у творі є і образ землі, який зустрічається у поєднанні з сонцем: *Земля поволі оберталася обличчям до сонця* [11, с. 47]; *Земля віддавалася сонцеві і мужикові* [11, с. 99]. Цікавими, на нашу думку, є приклади генітивних антропоморфних метафор, що позначають плоди землі, її природні ресурси: *Рвав з земної утроби вапняк, возив додому, складав мури* [11, с. 105]; *У церкві повно хліба, зібраного, зсипаного, вичавленого з земної утроби* [11, с. 116]. У останньому прикладі семантика метафори підсилюється синонімічними дієприкметниками, що створює градацію, напруження. У романі земля зображується у двох площинах: як Україна, що страждає від наслідків голодомору (*Земля України стогне, н'є кров, насичується, лускає, криється високими, дикими бур'янами* [11, с. 99]), і мати-годувальниця, що дає селянинові хліб, сповнює життя радістю, новими мріями (*Земля врятує у своє нутро і наповнює жили, розум і ціле ество твердими звичками* [11, с. 56]; *Земля ще кормить їх, а закони Маркса не заборонили їм родити нове життя і нову радість* [11, с. 121]). Таким чином, персоніфікований образ землі, традиційний в українській літературі, Улас Самчук наповнює новим змістом, підносячи його до символічного.

Серед інших образів природи, які використовує Улас Самчук, антропоморфізації підпадає місяць. Наприклад: *Місяць зупинився серед неба і дивиться на сонне село* [11, с. 61]. Образність предикативної розгорнутої метафори досягається за рахунок метафоричного епітета-уособлення (*сонне село*).

Антропоморфізований рослинний світ у романі співпереживає та спостерігає за подіями: *Так сумно стоять і наслухують дерева* [11, с. 21]; *Хіба що цей гай і перелаз знатиме* [11, с.18]. Антропоморфність метафор часто посилюється за рахунок використання порівнянь з людьми, їхньою діяльністю. Наприклад: *Похилені лани пшениці зводять спини, ніби ченці по довгій молитві* [11, с. 6]. Метафори, в основі яких лежить перенесення зовнішніх рис людини на рослинний світ, створюють витончені образи природи, стимулюють уяву читача. Наприклад: *Он берези стоять, гойдають косами* [11, с. 40]. Отже, персоніфікована навколишня дійсність надає роману експресивності, чуттєвості, допомагає відобразити сприйняття довкілля автором, гармонізувати життя головної героїні.

Явища природи. Найбільша кількість прикладів, пов'язана з уособленням явищ природи, ґрунтується на образі вітру, який автор наділяє могутністю. Цьому сприяє предикативна синонімія. Наприклад: *Вітер повіє, підніме хвилю, жбурне нею в просторі і покотить до самого краю* [11, с. 59].

Улас Самчук наділяє вітер зовнішніми рисами людини, показує природно силу цього явища: *Вітер віє і розпучливо б'є грудьми у облізлі стіни сторожівки. Йому хочеться рівнини, простору* [11, с. 118]. Вітер взаємопов'язаний з іншими предметами та явищами. Наприклад: *Пливають хмаринки, з поля дихає вітер і несе запахи вогкої землі* [11, с. 130]. У наведеному прикладі антропоморфна метафора доповнюється стертою двокомпонентною метафорою (*пливають хмаринки*) та лексемами на позначення одоративних відчуттів (*запахи вогкої землі*). Художнє перенесення людських рис та властивостей на природні явища допомагають автору створювати неординарні образи, тим самим відображають власні уявлення Уласа Самчука про світ.

Предмети побуту. Оригінальними у романі є антропоморфні метафори на позначення побутових речей. Наприклад: *Бутлі стоять, повипинали блискучі животи і приманюють* [11, с. 57]. Вплив розгорнутої метафори підсилюється епітетом *блискучі*. Важливо зазначити, що більшість метафор цієї групи відображають авторське сприймання описуваних явищ. Наприклад: *В той час позіхнули двері* [11, с. 23]; *А двері сіпаються...* [11, с. 73]. Обидві предикативні метафори через перенесення людських дій на неживий предмет (двері) показують інтенсивність дії, відтворюють емоційну атмосферу зображуваних у романі подій. Підтвердженням цього є слугує один приклад: *Сокира кусає дубові поліна, креше іскри* [11, с. 40]. Отже, Улас Самчук опостизовує побут завдяки майстерним антропоморфним метафорам, деякі з яких переносять читача у світ казок, міфів, легенд тощо.

Органи людського тіла. Улас Самчук у романі глибоко передав внутрішній стан персонажів, цьому сприяли персоніфіковані метафори з опорним словом серце. Наприклад: *серце радіє* [11, с. 24]; *серце Марії рветься на кусники* [11, с. 36]; *очі бачили, а серце її бачить ще більше* [11, с. 104]. Предикативні антропоморфні метафори допомагають автору відтворити емоції головних персонажів твору.

Зооморфні метафори. Кількість зооморфних метафор у романі значно менша, ніж антропоморфних. В Уласа Самчука здебільшого такі метафори є предикативними і пов'язані з лексемою «літати», тобто пташиним польотом. Наприклад: *усмішка злетить* [11, с. 46]; *Гнат летить* [11, с. 24]; *відлетіло від нас життя* [11, с. 38]; *рука злетіла і впала* [11, с. 45]. Зустрічаються у творі також розгорнуті зооморфні метафори, ускладнені класичним порівнянням та епітетами, які підсилюють значення метафори: *Корній і Марія, мов старі птахи, залишили своє давнє гніздо і вилетіли* [11, с. 106]. Улас Самчук використовує розгорнуту зооморфну метафору, орудне порівняння та лексичний повтор для зображення любові маленької Марії до своїх батьків: *Ластівкою літала коло своїх батьків і щебетала дитячі щебету* [11, с. 46]. Зустрічаються генітивні зооморфні метафори, що передають душевний стан персонажів: *Марія іноді кидала на неї погляд*

змії [11, с. 34]. Отже, зооморфні метафори характеризують дії та вчинки героїв, мають оцінне значення.

Ботаноморфні метафори. Цей тип метафор здебільшого вживається автором для позначення негативних подій або пригніченого стану персонажу (*груди зів'яли і висохли* [11, с. 7]; *Марія зів'яла* [11, с. 16]; *дитина зів'яла* [11, с. 37]) та навпаки позитивних зрушень у житті героїв (*господарство почало розростатися* [11, с. 46]). Розгорнуті ботаноморфні метафори позначають вікові характеристики героїв: *...брунька розуму, яка от-от розвіється, розцвіте й пізнає добро і зло* [11, с. 5]. А також їх соціальне становище, ставлення до суспільних подій: *Гнат обіраним осіннім листом лишився під ногами танцюючих подій* [11, с. 118]. Таким чином, ботаноморфні метафори допомагають автору зобразити зовнішній та внутрішній стан головних героїв.

У романі Уласа Самчука «Марія» метафора є найбільш уживаним художньо-виражальним засобом. Більшість метафор є індивідуально-авторськими, що відображають мовну картину світу, виступають маркером індивідуального стилю письменника. Проведений якісно-кількісний аналіз метафоричних одиниць показав, що у романі найбільша кількість метафор є антропоморфними (83 %); зооморфні метафори складають 10 %, а ботаноморфні 7 %. За структурою більшість метафор є простими двокомпонентними, серед яких переважають предикативні (63 %). Розгорнуті метафори складають 37 % від загальної кількості. Характерною особливістю побудови художніх образів є використання різних за природою художньо-виражальних засобів (порівнянь, епітетів, лексичних повторів), які підкреслюють метафору. Улас Самчук широко використовує у розгорнутих метафорах предикативну синонімію, що створює динамізм і градацію оповіді. Автор надає перевагу антропоморфним метафорам, завдяки яким «олюднює» навколишнє середовище, явища природи, предмети побуту, органи людського тіла, рослинний світ, показує своєрідність бачення навколишнього світу письменником, відтворює світосприйняття Уласа Самчука. Зооморфні та ботаноморфні метафори виражають зовнішні та внутрішні характеристики героїв роману через власне ставлення автора, тобто відображають мовну картину світу митця, його індивідуальне уявлення про світ. Метафори із ключовими словами «сонце» і «земля» можемо вважати концептуальними.

Перспективним вважаємо подальше дослідження метафори Уласа Самчука в когнітивному, антропоцентричному та семасіологічному напрямках.

1. Гром'як Р. Т. Про своєрідність художнього світу Уласа Самчука / Р. Т. Гром'як // Наукові записки. Серія: Літературознавство. – Тернопіль : ТДПУ, 2000. – Вип. VI. – С. 6–15. 2. Пінчук С. Український Гомер ХХ століття: [Про У. Самчука] / С. Пінчук // Волинь. – 1993. – 16 квіт. – С. 4–5. 3. Бурлакова І. В. Творчість Уласа Самчука. Проблеми індивідуального стилю [Текст] : Дис... канд. філол. наук:

10.01.01 / Бурлакова І. В. ; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2000. – 215 арк. **4.** Каленюк С. О. Лексика творів Уласа Самчука: народнорозмовні джерела, семантична структура та стилістичні функції: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / С. О. Каленюк; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2007. – 18 с. **5.** Стецій В. Ф. Мовна особистість Уласа Самчука (світоглядна орієнтація і мовотворчість) [Текст] : Дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / Стецій В. Ф. ; Слов'янський держ. педагогічний ун-т. – Слов'янськ, 2003. – 219 арк. **6.** Горох Г. В. Лексична синоніміка у творах Уласа Самчука (спроба семантико-функціонального аналізу) [Текст] : Дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Горох Г. В. ; Український педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1995. – 259 арк. **7.** Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О.Селіванова – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с. **8.** Українська мова: енциклопедія / [В. М. Русанівський (голова ред.кол.)]; НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с. **9.** Ермоленко С. Я. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Ермоленко, С. П. Бирик, О. Г.Тодор . – К. : Либідь, 2001. – 222 с. **10.** Ульманн С. Семантические универсалии [Текст] / С. Ульманн // Новое в лингвистике. Языковые универсалии. – М. : Прогресс, 1970. – Вып. 5. – С. 278–289. **11.** Самчук У. Марія: повість для ст. шк. Віку / Улас Самчук. – Вид. 2-ге, без змін. – К. : Національний книжковий проект, 2012. – 320 с.